

УДК 378.016:[37.011.3-051:37.015.311-026.15]
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.84.6>

С. В. Лісова

доктор педагогічних наук, професор
завідувач кафедри професійної освіти, трудового навчання та технологій
Рівненського державного гуманітарного університету

Р. Л. Соичук

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного університету

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розглянуто у світлі сучасних викликів актуальність проблеми підготовки вчителя нового типу, здатного творчо мислити, обирати нестандартні рішення, ефективно й продуктивно працювати в мінливих умовах та провадити освітню діяльність у сучасному інформаційно-освітньому середовищі. Наголошено, що саме вмотивований педагог, який має свободу творчості й розвивається професійно, здатен сформувати творчу особистість вихованця, допомогти йому виявити свої нахили й здібності та самоактуалізуватися. З'ясовано, що потреба в такій творчій особистості майбутнього вчителя спонукає до пошуку нового змісту й форм організації освітньо-виховного процесу в закладах вищої освіти з формування креативності й розвитку творчої індивідуальності педагога. Розкрито сутність понять «креативність», «педагогічна креативність», «творчість», «творчі якості», зокрема схарактеризовано: креативність як здатність особистості створювати щось нове насамперед із певною метою, що має індивідуальну міру вираження; творчу людину як творчо активну особистість, котра справді не боїться конфліктів із собою та навколишньою дійсністю, здатна до конструктивного трансформування власного досвіду та до ризику, готова демонструвати на загал різновид своїх ідей і шляхи їхнього вирішення. Визначено, що один із вагомих складників стратегії формування досвіду креативної діяльності майбутнього вчителя – створення у ЗВО сприятливого творчого освітньо-виховного середовища, що сприяє максимальному розкриттю особистості здобувача вищої освіти; педагогічно цілеспрямована організована сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, котра оточує вихованців і зорієнтована на взаємодію вихователів і вихованців, зі створення умов життєдіяльності, духовно-морального самовдосконалення особистості студента й самореалізації та розвитку уяви, фантазії та творчого пошуку. Окреслено завдання, принципи, складники формування досвіду креативної діяльності майбутніх учителів в освітньо-виховному процесі ЗВО. Визначено особливості проектування щодо формування досвіду креативної діяльності в процесі навчання у ЗВО.

Ключові слова: особистість студента, майбутній учитель, креативність, педагогічна креативність, сприятливе творче освітньо-виховне середовище, творчість, креативні якості, освітньо-виховний процес, ЗВО.

Постановка проблеми. У світлі викликів сьогодення вітчизняна освіта стикнулася із нагальним завданням підготовки майбутнього вчителя – професіонала нової генерації, здатного творчо мислити, обирати нестандартні рішення, ефективно й продуктивно працювати в мінливих умовах і провадити освітню діяльність у сучасному інформаційно-освітньому середовищі; професійно самовдосконалюватися та самостверджуватися; прагнути мобільності в освоєнні й упровадженні новітніх технологій та інноваційної діяльності як фактора розвитку творчого, відповідального й успішного професіонала та агента змін.

Означене знайшло своє віддзеркалення в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про інноваційну діяльність», Концепції «Нова українська школа», низці оновлених вимог до

особистості вчителя, якості його професійно-педагогічної діяльності та, власне, до нього самого як суб'єкта освітнього процесу – вмотивованого педагога, котрий має свободу творчості й розвивається професійно. Адже саме творчий педагог здатен сформувати креативну особистість вихованця, допомогти йому виявити свої нахили й здібності та самоактуалізуватися.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти проблеми дослідження з різною повнотою вивчала плеяда вчених різноманітних галузей знань. Зокрема це простежується в наукових працях науковців щодо: бачення творчості як сутності педагогічної діяльності (В. Загвязинський, В. Канкалик, Н. Кузьміна, Л. Мітіна, С. Сисоєва та ін.), формування креативних здібностей (Дж. Рензулі, Р. Стернберг, Л. Венгер та ін.), створення умов

для вияву творчих здібностей (К. Роджерс та ін.) та інші.

Аналіз наукових джерел із проблеми креативності дозволяє виокремити дві групи підходів до визначення сутності творчості: орієнтовані на пошук джерел; націлені на процес [8]. Креативна особистість є цінністю для суспільства, тому що саме вона визначає процвітання й добробут останнього. Тому одним з основних завдань вищої школи є проблема формування індивідуальних психологічних особливостей кожного здобувача вищої освіти, його здібностей і переваг (інтересів), на основі яких стає можливим індивідуалізація й диференціація навчання й виховання. Впровадження цих основ дозволить виховати не просто професіонала, а й творчу особистість [3].

Мета статті полягає в розкритті сутності феномену креативності у процесі розвитку творчої особистості майбутнього вчителя у світлі викликів сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Вік студентської молоді прикметний інтенсивним формуванням особистості в певних соціальних умовах і виявляється в здатності до рефлексії – знання про межі власних знань й уміння виходити за ці обмеження. Така потреба спонукає до пошуку нового змісту й форм організації освітньо-виховного процесу в закладах освіти з формування креативності й розвитку творчої індивідуальності педагога, що сприяє підвищенню його компетентності й професіоналізму.

У педагогічному словнику «креативність» потрактовано як творчі можливості (здібності) людини, що можуть набувати вияву в мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризувати особистість загалом або її окремі грані, продукти діяльності, процес їхнього створення. Креативність постає найважливішим і відносно незалежним фактором обдарованості, що його рідко віддзеркалюють тести інтелекту й академічні досягнення. Вона визначається не так критичним ставленням до нового з точки зору наявного досвіду, як сприйнятливостю до новітніх ідей [6, с. 269].

У енциклопедії освіти термін «креативність» витлумачено як творчий дух, творчий потенціал індивіда, його творчі здібності, що виявляються не тільки в оригінальних продуктах діяльності, а й у мисленні, почуттях, спілкуванні з іншими людьми [2, с. 432]. У словнику С. Гончаренка креативність визначено як особистісну характеристику – здатність висловлювати незвичайні ідеї, нетрадиційно мислити, швидко розв'язувати проблемні ситуації [7, с. 102].

Слід зауважити, що креативність можливо розподілити на інтелектуальну й соціальну, в якій можна виділити й педагогічну креативність. Інтелектуальна креативність – це невіддільна

частина людської перетворювальної творчої діяльності, пов'язана з вирішенням теоретичних і практичних проблем. Вона виявляється при відкритті, створенні потенційно нового, де нове розуміється у його суб'єктивному та об'єктивному змісті [4].

Педагогічна креативність – це певна психічна й соціальна готовність особистості вчителя, що дозволяє змінити ситуацію так, що педагог і вихованець можуть ефективно взаємодіяти у спільній діяльності, досягти взаєморозуміння, зменшити непорозуміння, ліквідувати конфлікти. Педагогічна креативність передбачає наявність у вчителя високого рівня компетентності в міжособистісному сприйнятті, комунікації та взаємодії. Найважливішими її показниками є творче самопочуття й педагогічна творчість. Творчі рішення вчителя ґрунтуються на взаємодії інтелектуальної й педагогічної креативності. Відтак, педагогічна креативність – це певна психічна й соціальна готовність наставника, котра дозволяє змінити ситуацію спілкування таким чином, що він (педагог) і вихованець досягають ефективного взаєморозуміння в педагогічному процесі [3].

Розвиток креативності сприяє досягненню високого рівня професіоналізму, вершин, тобто сприяє самоактуалізації особистості вчителя. При високому рівні креативності педагогічна творча діяльність є ефективнішою, успішнішою, продуктивнішою та тривалішою. Крім того, вчитель не тільки адекватніше пристосовується до різних інноваційних освітніх систем, але й сам бере активну участь в їхньому формуванні, розробці й упровадженні в педагогічну практику [3].

Виявом креативності в освітній діяльності є оригінальність мислення під час засвоєння нових знань, а саме: при вирішенні різноманітних завдань у нетрадиційний, самобутній спосіб. Учений В. Моляко звертає увагу на креативність як здатність, що віддзеркалює глибинну можливість особистості створювати оригінальні цінності, ухвалювати нестандартні рішення. Серед низки її ознак виокремлюються: оригінальність, евристичність, фантазія, активність, сконцентрованість, чіткість, чуттєвість [5, с. 25]. Дослідник зауважує, що однією з основних якостей креативної особистості є прагнення до оригінальності, до нового, заперечення звичного, а також зазначає про високий рівень знань, умінь аналізувати явища, вміння порівнювати їх, вияв стійкого інтересу до певної роботи, порівняно швидке та легке засвоєння теоретичних і практичних знань у цій галузі, систематичність і самостійність у роботі [5, с. 26-31].

Р. Стернберг стверджує, що креативність передбачає здатність іти на розумний ризик, готовність переборювати перешкоди, внутрішню мотивацію, наявність толерантності до невизначеності, готовність протистояти думці середовища [14]. Обов'язковим фактором розвитку креатив-

ності є наявність сприятливого творчого освітньо-виховного середовища. Воно розглядається як використання творчого підходу в організації освітньо-виховного процесу, застосуванні форм і методів навчання й виховання, що сприяють розвитку креативності особистості.

До вагомих складників стратегії формування досвіду творчої діяльності можна віднести: створення у ЗВО сприятливого творчого освітньо-виховного середовища, що сприяє максимальному розкриттю особистості здобувача вищої освіти; активна цілеспрямована праця студентської молоді з реалізації програми, спрямованої на розуміння й розвиток творчості, креативності особистості; захопленість навчальною діяльністю; формування досвіду самоосвітньої діяльності [3].

Створення сприятливого творчого освітньо-виховного середовища має базуватися на організаційно-змістових орієнтирах, які визначив І. Бех, із такими основними компонентами: демократизація, гуманізація та індивідуалізація соціобуття вихованців, культивування їхніх творчих можливостей, формування особистісно-конструктивних відносин, оптимізація виховних можливостей процесу навчання, взаємодія закладу освіти з навколишнім середовищем та закладу освіти зі сім'єю, міжкультурна взаємодія в процесі розвитку вихованців, продуктивна життєдіяльність вихованців, особистість педагога [1, с. 5].

У контексті дослідження сприятливе творче освітньо-виховне середовище визначено як педагогічно цілеспрямована організована сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, котра оточує здобувачів освіти і зорієнтована на взаємодію вихователів і вихованців зі створення умов життєдіяльності, духовно-морального самовдосконалення особистості та її самореалізації й розвитку уяви, фантазії та творчого пошуку [10; 11].

Для розкриття здібностей студентської молоді таке освітньо-виховне середовище має відзначатися свободою, високим ступенем потенційної багатоваріантності творчого пошуку. Відтак, задля ефективного розвитку креативності освітньо-виховне середовище повинне відповідати таким вимогам: надання здобувачам освіти максимальної свободи та самостійності вибору; наявність значної та доступної інформаційної бази; вільне вивчення передових зразків творчої діяльності й оцінювання її результатів; створення умов для розкриття творчого потенціалу кожного впродовж активної пошукової діяльності [10; 13].

З метою формування досвіду креативної діяльності необхідно здійснювати цілеспрямовану роботу, яка передбачає: проектування, планування, спеціальний відбір креативних елементів, що виникають у творчому процесі. На практиці креативність більшою мірою зорієнтована на наслідування творчості. Минаючи творчий про-

цес, особистість може створювати креативні продукти й розвивати креативні якості [3].

Креативні якості – це риси, що змінюються в особистості, коли вона займається творчістю. Знайомлячись із творчістю, ми сприяємо виходу особистості на креативні якості. Креативність може зацікавити особистість більше, ніж творчість, або навпаки. У кожній людини є своє уявлення про творчість і творчий процес (найбільше значення має інтуїтивне уявлення) [9].

Варто зауважити, що вчені виокремлюють такі креативні якості:

- здатність до творчості, вирішення проблемних завдань; винахідливість;
- гнучкість і критичність розуму, інтуїція, самобутність і впевненість у собі;
- спроможність ставити й вирішувати нестандартні завдання, нахил до аналізу, синтезу та комбінування, здібності до перенесення досвіду, здатність передбачення тощо;
- емоційно-образні якості – одухотвореність, емоційний підйом у творчих ситуаціях; асоціативність, уява, фантазія, мрійливість, відчуття новизни, чутливість до суперечностей, здатність до емоційного відгуку (емпатійність);
- розкутість думок, почуттів і рухів; проникливість, уміння бачити знайоме в незнайомому; подолання стереотипів;
- здатність формулювати гіпотези, конструювати версії їхніх доказів;
- схильність до ризику, прагнення до свободи [12; 13].

Зазначимо, що попри близькість за змістом, поняття «креативність» і «творчість» не тотожні. Креативність є складовою частиною творчого потенціалу поряд з іншими якостями: інтелектуальними здібностями, захопленістю професійною діяльністю й повною самовіддачею [4].

Основою творчого процесу є натхнення особистості, її здібності, а підґрунтям креативності – прагматизм, тобто доцільність, корисність продукту, дії, явища. Творчі особистості залежать від настрою та власних емоцій, а креативні – виявляють загальну здатність до інновацій і творчості в різних сферах життєдіяльності. Креативність – це здатність створювати щось нове насамперед із певною метою та має індивідуальну міру вираження. Творча особистість – творчо активна особистість, яка справді не боїться конфліктів із собою та навколишньою дійсністю, здатна до конструктивного трансформування власного досвіду й ризику, готова демонструвати на загал різновид своїх ідей і шляхи їхнього вирішення [13].

Опанування творчістю як видом і компонентом сучасної педагогічної діяльності дозволяє педагогові моделювати можливі зміни в організації, структурі й змісті освітньо-виховного процесу; цілеспрямовано вносити своєчасні корективи при

використанні педагогічних технологій та інновацій; формувати цілі навчання й виховання зростаючої особистості з урахуванням освітніх, виховних і розвивальних можливостей навчального матеріалу, складностей вихованців у вивченні окремих питань і дисциплін, а також в інших видах діяльності, результатах застосування різних методів, способів, засобів освітньо-виховного процесу; реалізувати особистісно орієнтований підхід до вихованців на основі оцінки їхніх потенційних можливостей, а саме – індивідуально-психологічних якостей, розумових здібностей, поведінки; планувати подальшу професійно-педагогічну діяльність [9; 4].

Досягнення творчої мети в будь-якій продуктивній людській діяльності (в тому числі навчанні) є рішенням якої завгодно проблеми, завдання, задуму (проєкту) й здійснюється в процесі й за законами проєктування.

Формування досвіду креативної діяльності містить такі завдання: здійснення контролю за власними діями для входження у творчий стан і креативну діяльність; збір й аналіз інформації з рішення окресленого завдання; рефлексивний аналіз процесу й отриманого результату.

Водночас вищезначене з реалізації поставлених завдань передбачає: вивчення індивідуальних особливостей студентів; створення умов для максимального розкриття творчого потенціалу кожної особистості студента; визначення рівня розвитку креативних якостей через комплекс діагностичних методик. Тому з метою досягнення ефекту креативної орієнтації необхідно: реорганізувати освітньо-виховний процес таким чином, щоб майбутній педагог став творцем, а основний навчальний матеріал – засобом досягнення творчої цілі; ввести додатковий навчальний матеріал, що містить евристичні стратегії, тактики, методи й засоби, котрі дозволяють майбутньому фахівцю підвищити ефективність творчої діяльності [3].

Створення умов для дослідження особистості студента базується на проєктуванні формування досвіду креативної діяльності в процесі навчання у ЗВО, а саме: перехід від репродуктивної діяльності в здобуванні знань до домінування креативної діяльності; відхід від однаковості в освоєнні навчальних планів й освітніх програм; співробітництво й співтворчість викладача й студентів; розмаїтість засобів, методів і форм навчання й виховання креативності. Процес навчання буде ефективний, якщо здобувач освіти усвідомлює, робить для себе більше зрозумілим власний процес навчання. З цієї метою варто дотримуватися таких принципів креативного навчання: сукупність трьох складових – усвідомленості (досягається в результаті рефлексії процесу й результату); управління власною увагою; зміни (з метою поліпшення) з наступним розвитком у процесі постійного руху від одного стану до іншого: від менш ефективного до більш результативного [3].

Це своєю чергою передбачає перехід від вивчення теоретичних засад творчості до практичної їхньої реалізації, а саме: розуміння сутності творчого процесу; знання етапів творчого процесу; збір інформації про творчий процес; навчання творчому процесові; формування досвіду креативної діяльності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, сучасні виклики у суспільстві й системі освіти вимагають підготовки майбутнього фахівця – учителя нового типу, здатного ефективно й продуктивно працювати в мінливих умовах. Педагогові сьогодні необхідно не тільки мати високий рівень загальної культури, психолого-педагогічної компетентності, але й нетрадиційно підходити до розв'язання різних психолого-педагогічних ситуацій і творчо організовувати свою діяльність. Важливою педагогічною вимогою до креативного освітньо-виховного процесу є неперервність, наступність і залучення студентів в активне сприятливе творче освітньо-виховне середовище й у самостійне управління творчим процесом. Це насамперед передбачає розроблення й використання інноваційних освітніх технологій, удосконалення навчально-методичної бази, запровадження нових методів і організаційних форм навчання. Процес потребує пошуку нових підходів і до виховання студентської молоді, й до підготовки майбутніх учителів для формування нового педагогічного мислення, вдосконалення методів і способів саморегуляції у професійній діяльності.

Перспективи подальших дослідницьких пошуків убачаємо в розгляді методик формування креативності в процесі розвитку творчої особистості майбутнього вчителя на основі досвіду закладу вищої освіти у світлі викликів сьогодення.

Список використаної літератури:

1. Бех І. Виховний простір: організаційно-змістові орієнтири. *Гірська школа Українських Карпат*. 2013. № 10. С. 3-14.
2. Енциклопедія освіти / за ред. В. Кременя. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Лісова С. В. Креативність у формуванні й розвитку творчої особистості майбутнього вчителя в системі неперервної педагогічної освіти. *Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: монографія* / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2012. С. 141-159. (284 с.).
4. Лісова С. В. Педагогічна креативність як складова професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах розвитку інноваційної освіти. *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр.* Вип. 5 / Упоряд. О. Б. Петренко; ред. кол.: О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін. Рівне: РДГУ. 2017. С. 65-74. (290 с.).
5. Моляко В. Психологічна готовність до творчої праці. Київ: Знання УРСР, 1989. 36 с.

6. Педагогічний словник / за ред. М. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
7. Професійна освіта: словник / уклад. С. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Ничкало. Київ: Вища школа, 2000. 380 с.
8. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості : навч. посіб. Київ: ІЗМН. 1996. 236 с.
9. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості. Київ. 2006. 346 с.
10. Сойчук Р. Л. Демократичне виховне середовище як умова виховання національного самоствердження в учнівської молоді. *Conference Proceedings of the 4th International Scientific Conference Modern Problems of Management and Administrations in Opole*. 11-14 November, 2016. P. 168-170.
11. Сойчук Р. Л. Професійні вимоги до майбутнього викладача ЗВО у контексті європейських інтеграційних процесів / Професійна підготовка майбутніх педагогів: теоретико-прикладний аспекти: монографія / Боровець О. В., Бричок С. Б., Гудовсек О. А., Міщеня О. М., Сойчук Р. Л., Яковишина Т. В.; за наук. ред. Р. Л. Сойчук. Рівне : О. Зень, 2021. С.7-39 (260 с.).
12. Сойчук Р. Сучасні вимоги до майбутнього педагога об'єднаної Європи XXI ст. *Нова педагогічна думка*. 2021. №3 (107). С. 41-47.
13. Яковишина Т. В. Креативність у структурі професійної компетентності / *Професійна підготовка майбутніх педагогів: теорія та практика : монографія* / Боровець О. В., Бричок С. Б., Сойчук Р. Л., Яковишина Т. В. та ін.; за наук. ред. Р. Л. Сойчук. Рівне: О.Зень, 2020. С.109-127. (238 с.).
14. Sternberg R.J. and O' Hara L. Creativity and Intelligence. *Handbook of Human creativity*. N.Y. 1995. 335 s.

Lisova S., Soichuk R. To the problem of creativity formation in development of the creative personality of the future teacher

In the light of modern challenges, the article examines the relevance of the problem of training a new type of teacher who is able to think creatively, choose non-standard solutions, work effectively and productively in changing conditions and conduct educational activities in a modern informational and educational environment. It is noted that it is the motivated teacher who has freedom of creativity and develops professionally who is able to form the creative personality of the student, help him to discover his inclinations and abilities and self-actualization. It was found that the need for such a creative personality of the future teacher prompts the search for new content and forms of organization of the educational process in higher education institutions for the formation of creativity and the development of the teacher's creative individuality. The essence of the concepts «creativity», «pedagogical creativity», «creativity», «creative qualities» is revealed, characterized in particular: creativity as the ability of an individual to create something new primarily with a certain goal, which has an individual measure of expression; a creative person as a creatively active person who is truly not afraid of conflicts with himself and the surrounding reality, is capable of constructively transforming his own experience and taking risks, is ready to publicly demonstrate the variety of his ideas and ways of solving them. It was determined that one of the important components of the strategy of forming the experience of the future teacher's creative activity is the creation of a favorable creative educational environment in the higher education institution, which contributes to the maximum disclosure of the personality of the student of higher education; a pedagogically targeted, organized set of objective and subjective factors that surrounds students and is oriented toward the interaction of teachers and students to create conditions for life, spiritual and moral self-improvement of the student's personality and self-realization, and the development of imagination, fantasy, and creative search. The tasks, principles, components of the formation of the experience of creative activity of future teachers in the educational process of higher education are outlined. The features of designing for the formation of experience of creative activity in the process of studying at higher education institutions have been determined.

Key words: student personality, future teacher, creativity, pedagogical creativity, favorable creative educational environment, creativity, creative qualities, educational process, higher education.